

Основними прогресивними новелами процедури притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності, згідно з новим Законом України «Про прокуратуру», є такі: установлення в Законі чітких підстав для дисциплінарної відповідальності прокурорів; запровадження колегіального розгляду скарг (заяв) про вчинення прокурором дисциплінарного проступку; надання права кожному, кому відомі факти порушення прокурором закону, звернутися до Комісії з відповідною заявою; чітке регламентування процедури здійснення дисциплінарного провадження; можливість прокурора, відносно якого проводиться дисциплінарне провадження, мати представника.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
2. Про прокуратуру : Закон України від 05 листопада 1991 року № 1789-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>.
3. Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України : Постанова Верховної Ради України від 06 листопада 1991 року № 1796XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1796-12>.
4. Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2004 року в справі № 1-25/2004 (Справа про Дисциплінарний статут прокуратури). Окрема думка від 22.06.2004 року № 13-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-04>.
5. Щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя : Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи від 06 грудня 2000 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568277&Site=DC>.
6. Долежан В.В. Прокуратура потребує демократичного Дисциплінарного статуту / В.В. Долежан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uap.org.ua/ua/journal/2_6.html?_m=publications&_t=rec&id=15377.
7. Подкопаєв С.В. Проблеми законодавчої регламентації організації та діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів / С. Подкопаєв // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 145–153.

ТРЮХАН О. А.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.2.331.105:342.728 (477)

**ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ТА РОБОТОДАВЦІВ:
НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ, ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ**

У статті проаналізовано поняття та зміст права на свободу об'єднання. У роботі аналізуються міжнародно-правові акти та деякі норми трудового законодавства України. Обґрунтовано, що право на свободу об'єднання є одним з основних прав працівників та роботодавців.

Ключові слова: Конституція України, право на свободу об'єднання, роботодавець, працівник, громадські об'єднання, свобода асоціацій.

В статтє проанализированы понятие и содержание права на свободу объединения. В работе анализируются международно-правовые акты и некоторые нормы трудового законодательства Украины. Обосновано, что право на свободу объединения является одним из основных прав работников и работодателей.

Ключевые слова: Конституция Украины, право на свободу объединения, работодатель, работник, общественные объединения, свобода ассоциаций.

The article analyzes the concept and content of the right to freedom of association. It analyzes the international legal acts and some provisions of labor legislations of Ukraine. Proved that the right to freedom of association is a fundamental right of workers and employers

Key words: Constitution of Ukraine, right on freedom of association, employer, employee, public association, freedom of associations.

Вступ. Право на свободу об'єднання – одне з фундаментальних конституційних прав людини та громадянина. Конституційне право на об'єднання разом з іншими основними правами має величезне соціально-політичне та юридичне значення й займає важливе місце в людській діяльності, спрямованій на реалізацію життєвих цілей.

Вітчизняними та зарубіжними вченими здійснено чимало досліджень, присвячених трудовим правам людини, серед яких чільне місце посідає право на свободу об'єднання. Можна виділити праці таких відомих учених, як П.М. Рабіновича, Г.І. Чанишевої, Є.В. Краснова, І. Я. Кисельова, І.Л. Бородіна, М.М. Грекової, Н.Б. Бологіної, О.М. Мороз та інших. Указані праці не втратили наукової цінності, однак сформульовані в них висновки сьогодні потребують переосмислення, беручи до уваги політичні та соціально-економічні зміни, що відбулися за останні роки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття та змісту права на свободу об'єднання, його юридичних основ.

Результати дослідження. Юридичне забезпечення права на свободу об'єднання здійснюється нормативно-правовими актами трьох рівнів. Основоположну роль відіграють міжнародно-правові норми, які містяться в Міжнародному Білі про права людини, актах Міжнародної організації праці. Другу групу складають норми, які містяться в регіональних угодах: Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод (ст. 11), Європейській соціальній хартії (переглянутій) 1996 р. (ст. 5), Хартії основних соціальних прав трудящих 1989 р. (ст. ст. 11–14), Хартії основних прав ЄС 2000 р. До третьої групи належать акти національного законодавства, що встановлюють гарантії додержання та захисту права на свободу об'єднання.

Слід зазначити, що значення права на об'єднання як одного з основних прав людини підкреслюється тим, що це право закріплене такими найважливішими міжнародно-правовими документами, як Загальна декларація прав людини (ст. 20), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 11), ратифікована Верховною Радою України 17 липня 1997 р., яка в більшості країн називається свободою асоціації або свободою союзів, тощо.

В Україні право на свободу об'єднання закріплене в ст. 36 Конституції України: «Громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Конституція України проголошує, що ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність до політичних партій або громадських організацій. Усі об'єднання громадян рівні перед законом» [1].

Право на свободу об'єднання не може бути цінним тільки само по собі. Об'єднання можна розглядати як спосіб реалізації й захисту інших прав, які доцільніше реалізувати та

захищати шляхом об'єднання з іншими фізичними та юридичними особами. І саме в можливостях утворень, які створюються в результаті об'єднання, вбачається й сутність права громадян на свободу об'єднання. Законодавчою основою забезпечення та гарантування роботодавцям та працівникам права на свободу об'єднання виступають Конституція України, закони України «Про громадські об'єднання», «Про політичні партії в Україні», «Про професійні спілки, їх права і гарантії діяльності», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права та гарантії їх діяльності».

Право на свободу асоціації конкретизується в спеціальному нормативно-правовому акті, зокрема Законі України «Про громадські об'єднання», що є базовим законодавчим актом, який визначає правові й організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання, порядок утворення, реєстрації, діяльності та припинення громадських об'єднань [2]. Відповідно до Єдиного реєстру підприємств та організацій України станом на 1 січня 2015 р. в Україні зареєстровано понад 7,5 тис громадських об'єднань. Як кажуть експерти, основне, що такі об'єднання мають зробити, щоб їхній прогрес став ще помітнішим, – залучити кошти для нормального функціонування організацій, забезпечити їх необхідним устаткуванням та залучитися підтримкою урядовців.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про організації роботодавців, їх об'єднання права і гарантії їх діяльності» організація роботодавців – це неприбуткова громадська організація, яка об'єднує роботодавців. Об'єднання організацій роботодавців, відповідно до положень цього закону, – це неприбуткова громадська організація, яка об'єднує організації роботодавців, їх об'єднання. Метою створення та діяльності організації роботодавців та їх об'єднання є представництво та захист законних інтересів роботодавців в економічній, соціально-трудовій та інших сферах, у тому числі в їх відносинах з іншими сторонами соціального діалогу [3].

Право на об'єднання в профспілки передбачає право громадян України на основі вільного волевиявлення створювати профспілки, вступати до них та виходити з них на умовах і в порядку, визначених їх статутами, брати участь у роботі профспілок. Це право знайшло закріплення в ст. 6 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» № 1045-XIV від 15 вересня 1999 р. Зі змісту ст. 2 вказаного закону можна зробити висновок, що професійні спілки створюються з метою здійснення представництва та захисту трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілки. [4]. Отже, слід сказати, що профспілки здійснюють охорону інтересів працівників, сприяють формуванню цих інтересів, беруть участь у застосуванні правових норм або, самостійно застосовуючи їх у певних випадках (трудові спори, контроль за дотриманням законодавства про працю), здійснюють захист прав та інтересів працівників від усіяких порушень законодавства.

У ст. 1 Закону України «Про політичні партії в Україні» від 5 квітня 2001 р. визначено, що право громадян на свободу об'єднання в політичні партії для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів визначається та гарантується Конституцією України. Встановлення обмежень цього права допускається відповідно до Конституції України в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, а також в інших випадках, передбачених Конституцією України [5].

Поряд із законодавчими актами важливу роль у визначенні меж правового регулювання права на свободу об'єднання відіграють правові позиції Конституційного Суду України. Так, у п. 2. Рішення в справі про молодіжні організації від 13 грудня 2001 р. наголошується: «Конституція України встановила межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання». Пункт 11 ч. 1 ст. 92 Конституції України передбачає, що виключно законами визначаються «засади утворення і діяльності <...> об'єднань громадян». Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання у громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів»[6].

Отже, узказане право належить до прав першого покоління, а отже, визнається міжнародними й національними документами як невідчужуване, ґрунтується на соціальних і політичних цінностях демократичного суспільства.

З огляду на широке розуміння права людини на об'єднання в ст. 36 Конституції України реалізація права на свободу об'єднання охоплює такі правомочності суб'єктів: вільно створювати громадські об'єднання у формі громадської організації чи громадської спілки; право вступати чи не вступати в громадські об'єднання; право брати участь у функціонуванні громадських об'єднань; право на припинення членства в громадському об'єднанні.

Водночас у монографічному дослідженні Є.В. Краснов звертає увагу на те, що по-різному в конституціях країн Співдружності Незалежних Держав визначено суб'єкта права на об'єднання. У конституціях Азербайджану (ст. 58), Вірменії (ст. 25), Російської Федерації (ст. 30), Таджикистану (ст. 28) визнається таке право за «кожним», Грузії (ст. 26) – для «всіх», Молдови (ст. 42) – «для будь-якого працівника». Водночас багато держав (Білорусь (ст. 41), Казахстан (ст. 23), Узбекистан (ст. 34), Туркменістан (ст. 28)), у тому числі Україна (ст. 36), суб'єктом права на свободу об'єднання визначають лише громадян своєї держави, наділивши їх відповідними правами [7, с. 112–113].

Необхідно відзначити, що термін «об'єднання», синонімами якого є «асоціація», «товариство», «громада», «братство», «спілка», «ліга» тощо [8, с. 79], у загальному розумінні означає таке: 1) одне ціле, що склалося внаслідок з'єднання чого-небудь; організація людей на основі спільних ідей, мети, інтересів тощо; спілка [9, с. 573–574].

Спеціальне юридичне тлумачення в енциклопедичній літературі подається так: «Добровільна організація тих чи інших суб'єктів права (юридичних осіб, громадян, муніципальних утворень тощо) для досягнення спільної для цього типу суб'єктів господарської, управлінської, соціальної, правозахисної, наукової чи будь-якої іншої мети» [10, с. 60–61]. Відтак спільним узагальнюючим началом у цих дефініціях є добровільність об'єднання для досягнення спільної мети.

Варто звернути увагу на те, що особливістю право на об'єднання є його реалізація в колективній формі, здійснення громадськості, асоціації [11, с. 12–13].

Право на об'єднання – це суб'єктивне право. За своїм змістом право на об'єднання багатьма авторами розглядається як реалізація права на створення громадських об'єднань.

Дослідження поняття права на об'єднання крізь призму створення й діяльності громадських об'єднань дає змогу певною мірою виявити специфіку правового регулювання, визначити зміст, значення та цілі такого права як добровільного об'єднання.

Правова доктрина права на свободу об'єднання характеризується плюралізмом думок, які доцільно розглянути, проаналізувати й узагальнити з метою формування на цій основі власної дефініції зазначеного поняття. Питання відповідності національного законодавства міжнародним трудовим стандартам у сфері утвердження та забезпечення права на свободу об'єднання, а також право на свободу об'єднання як одне з основних трудових прав працівників і роботодавців досліджено в роботах вітчизняних учених. Щодо юридичної природи права на свободу об'єднання вчені висловлюють різні думки. Так, М.М. Феськов вважає, що потрібно розмежовувати право на створення організації, яке є індивідуальним правом кожного суб'єкта (працівника та роботодавця), і право вже створеної організації здійснювати свою діяльність згідно зі статутом, що є колективним правом [12, с. 132–133]. На думку Г.І. Чанишевої, право на свободу об'єднання є колективним трудовим правом тією мірою, що стосується права працівників і роботодавців створювати організації та вступати до них для захисту своїх економічних і соціальних інтересів [13, с. 226–227]. З позицією вчених слід погодитись.

Є.В. Краснов зводить право працівників на об'єднання лише до права створювати за своїм вибором професійні об'єднання або профспілки для захисту економічних і соціальних інтересів [14, с. 807–808]. Однак С.В. Буряк зазначає, що це право є значно ширшим. Серед форм реалізації цього права науковець виділяє право на створення об'єднання, право на вступ до таких об'єднань, право на діяльність у цих об'єднаннях. Однією з гарантій реалізації цього права, на думку вченого, є право особи не створювати такі об'єднання та право не вступати в них без можливих негативних наслідків для особи [15].

Визначення права на об'єднання надано в тлумачному словнику найсучасніших юридичних термінів: «Право на свободу об'єднання – конституційне право громадян України, суть якого полягає в тому, що кожний громадянин має право на свободу об'єднання для здійснення й захисту своїх прав і свобод, а також задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних, релігійних та інших інтересів» [16, с. 320].

Як зазначає А.В. Суран, важливість права на об'єднання в житті людини обумовлена зростанням значення особи в суспільстві й державі, що не може не позначатися на юридичному стані створюваних нею союзів і установ. У них окрема особа знаходить для себе природне продовження та наповнення [17, с. 122–123].

На переконання П.М. Рабіновича та М.І. Хавронюка, право на свободу об'єднань означає «право на об'єднання громадян для спільних дій і досягнення спільної мети». Таке об'єднання є необхідним для людини, коли вона сама не в змозі вчинювати вказані дії або досягти бажаної мети [18, с. 464].

На думку Н.П. Гаєвої, право на свободу об'єднання – одне з фундаментальних конституційних прав людини та громадянина. Основні аспекти конституційного права на свободу об'єднання, як вважає вчений, можуть бути сформульовані приблизно так: а) зміст права на свободу об'єднання містить такі можливості: створювати об'єднання громадян; вступати до будь-якого об'єднання громадян; утримуватися від вступу; вільно виходити в будь-який час з об'єднання громадян; б) в основі цього права – добровільність, тобто всі перелічені можливості реалізуються громадянами на засадах добровільності; в) утворення об'єднань громадян чи вступ до них використовуються для здійснення та захисту спільних інтересів, проте водночас сприяють реалізації прав і свобод громадян (тобто індивідуальних потреб); г) громадяни утворюють об'єднання громадян за своїм вибором без попереднього на те дозволу органів державної влади та органів місцевого самоврядування; д) право на утворення об'єднань громадян реалізується як шляхом об'єднання фізичних осіб, так і колективних членів [19, с. 146–152].

Фундаментальність зазначеного конституційного права підкреслює у своєму дослідженні О.М. Мороз, який зазначає, що під правом на свободу об'єднання слід розуміти визнані й гарантовані Конституцією України, законами України та міжнародно-правовими актами, ратифікованими Верховною Радою України, можливості певної поведінки осіб у сфері формування громадського суспільства, що полягає в добровільній ініціативі об'єднатись з іншими фізичними особами та юридичними особами приватного права для реалізації й захисту прав і свобод, задоволення суспільних і приватних інтересів в економічній, соціальній, культурній, екологічній та іншій сферах [20, с. 23–27].

На думку І.В. Бойко, по-перше, право на свободу об'єднання передбачає необхідність створення механізму його реалізації; свобода проявляється у виборі предметної спрямованості реалізації цього права. По-друге, обсяг правосуб'єктності громадян щодо права на свободу об'єднання залежить від низки факторів, визначальними серед яких є наявність або відсутність громадянства України, вік, професійна ознака, інший спеціальний статус. По-третє, дослідник зазначає, що законодавець здійснив загальну регламентацію реалізації права громадян на свободу об'єднання, визначив особливості створення, вступу та діяльності окремих видів громадських утворень, при цьому наведений їх перелік не є вичерпним [21, с. 24].

Під сутністю права на свободу об'єднання слід розуміти ті головні ознаки, єдність і взаємозумовленість яких визначають якісну специфіку цього права як самостійного правового явища. Деякі вчені зазначають, що сутність права на об'єднання можна звести до таких можливостей: а) створювати об'єднання громадян; б) вступати до існуючих об'єднань; в) утримуватися від вступу; г) брати участь у діяльності об'єднань; д) безперешкодно виходити з об'єднань громадян.

Право на свободу об'єднання має власний зміст та структуру. Розгляд права на свободу об'єднання за змістом, на нашу думку, дає можливість відповісти на питання «з приводу чого виникає це право».

Як слушно зазначає Н.П. Гасва, за своїм змістом право на свободу об'єднання – це не просто якась певна арифметична сума можливостей, а складна структура, окремі компоненти якої взаємно обумовлюють один одного. Слід погодитись із науковцем, що зміст цього права включає в себе такі елементи (можливості):

– можливості поведінки дає змогу діяти суб'єкту на власний розсуд щодо створення об'єднання громадян, вступу у вже існуючі об'єднання громадян або утримуватися від вступу, брати участь у їх діяльності та виходу з них;

– можливість користування наданими благами, які задовольняють інтереси суб'єкта в межах реалізації об'єднання громадян їх цілей та завдань;

– можливості вимагати від органів державної влади та інших суб'єктів суспільного ладу, посадових осіб утримуватись від втручання, здатного обмежувати право на свободу об'єднання;

– можливості звертатися за захистом прав на свободу об'єднання в разі порушення або невиконання цього права. Для захисту права на свободу об'єднання суб'єкт може звертатися до органів законодавчої, виконавчої та судової влади [22, с. 123].

Державна служба статистика повідомляє, що за підсумками 2014 р. в Україні налічується 235 політичних партій, з яких 39 нових, що були зареєстровані торік, а 3 партії припинили свою діяльність. Благодійних організацій (товариств, установ, фондів) у країні значно більше, ніж партій, – аж 9 799, з них 1 102 зареєстровано якраз у 2014 р. Натомість 118 благодійних організацій минулого року припинили свою діяльність. Різних професійних спілок в Україні за підсумками 2014 р. було 4 143 й об'єднань профспілок – 1130. Загальноукраїнський статус мають, відповідно, 181 з них. У 2014 р. було легалізовано 114 професійних спілок і 2 об'єднання. Припинили діяльність, відповідно, 44 і 1. Рекорди б'ють громадські організації. 61 090 їх центральних органів було за підсумками 2014 р., у тому числі 51 767 громадських організацій зі статусом юридичної особи, а 9323 – без такого статусу. 701 громадська організація має всеукраїнський статус. Пік активності організованого громадського руху за всі роки незалежності України припав на 2014 р.: було утворено й зареєстровано 4 234 громадські організації, а 247 – припинили свою діяльність. Найбільше громадських організацій – оздоровчі та фізкультурно-спортивні: їх 9 476 і 103 з них мають всеукраїнський статус. На другому місці – громадські організації професійної спрямованості – 5484 і 80 – всеукраїнські. На третьому – молодіжні: відповідно, 4056 і 42. Далі – освітні, культурно-виховні (3 202 і 45) та об'єднання ветеранів та інвалідів (3 071 і 22).

Варто звернути увагу, що в Одеській області зареєстровано 207 регіональних організацій і політичних партій та 4 500 громадських об'єднань.

Висновки. Підсумовуючи, відмітимо, що право на свободу об'єднання роботодавців та працівників є одним з основних прав людини та громадянина, оскільки завдяки йому громадяни держави отримують реальну можливість для колективного захисту та обстоювання своїх законних інтересів.

Дослідивши право на свободу об'єднання працівників, ми приходимо до висновків, що право на об'єднання в профспілки включає право працівників без будь-якого дозволу державних органів створювати за своїм вибором профспілки та приєднуватися до них; право утворювати ради, федерації та конфедерації за галузевою територіальною або іншою ознакою; право членів профспілки обирати своїх представників, брати участь у внутрішньому житті профспілки; право вільно здійснювати профспілкову діяльність.

Роботодавці, як і працівники, мають право на створення об'єднань для здійснення та захисту своїх прав. Такі об'єднання створюються для спільних дій і досягнення спільної мети. Метою таких об'єднань є представництво та захист законних інтересів роботодавців в економічній, соціально-трудова та інших сферах. Слід відзначити те, що забезпечення права на свободу об'єднання в сучасних умовах об'єктивно є не лише шляхом до підвищення рівня самоорганізації на загальносуспільному рівні, а й створює фундамент для розвитку в Україні повноцінного громадянського суспільства, яке може на рівних вступати у відносини з державною владою.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, затверджена Законом України від 28 червня 1996 р. № 254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 1. – Ст. 1.
3. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22 червня 2012 р. № 5026-VI // Відомості Верховної Ради України – 2013. – № 22. – Ст. 216.
4. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 № 1045-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397
5. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 23. – Ст. 118.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі про молодіжні організації від 13 грудня 2001 р. № 18-рп/2001 // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – Ст. 2310.
7. Краснов Є.В. Основні трудові права: міжнародні стандарти і законодавство України : [монографія] / Є.В. Краснов. – О. : Фенікс, 2012. – 178 с.
8. Словник синонімів української мови : в 2 т. // А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головашук та ін. – К. : Наук. думка, 2006– . – Т. 2 : О–Я. – 2006. – 960 с.
9. Сучасний тлумачний словник української мови (за заг. ред. проф. В.В. Дубічинського). – Х. : Видавничий дім «Школа», 2011. – 1008 с.
10. Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия / [М.Ю. Тихомиров, Л.В. Тихомирова] ; под ред. М.Ю. Тихомирова. – Изд.6-е, доп. и перераб. – М. : Изд. Тихомирова М.Ю., 2009. – 1088 с.
11. Алиев А.А. Конституционное право на объединение в системе прав и свобод человека и гражданина / А.А. Алиев. – М. : Закон и право, 2000. – 207 с.
12. Феськов М.М. Адаптація трудового законодавства до Європейської соціальної хартії (переглянутої) : дис. ... канд. юрид. наук / М.М. Феськов. – О., 2002. – 210 с.
13. Чанишева Г.І. Колективні відносини у сфері праці: теоретико – правовий аспект : [монографія] / Г.І. Чанишева. – О. : Юрид. л-ра, 2001. – 328 с.
14. Краснов Є.В. Принцип свободи об'єднання та трудове законодавство України / Є.В. Краснов // Актуальні проблеми держави і право. – 2004. – Вип. 22. – С. 807–808.
15. Буряк С.В. Право на свободу об'єднання у міжнародному і європейському трудовому праві / С.В. Буряк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravoznavec.com.ua>.
16. Беліков О.О. Тлумачний словник найсучасніших юридичних термінів // О.О. Беліков. – Х. : Правор, 2011. – 320 с.
17. Суран А.В. Право громадян на об'єднання: конституційно-правові засади / А.В. Суран // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 2. – С. 112–113.
18. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.
19. Гаєва Н.П. Право на свободу об'єднання в системі конституційних прав і свобод людини та громадянина / Н.П. Гаєва // Держава і право. – 2011. – Вип. 54. – С. 146–152.
20. Мороз О.М. Правові та організаційні засади реалізації права на свободу об'єднання як основи формування й розвитку громадянського суспільства в Україні / О.М. Мороз // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Вип. 26. – С. 24–27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <file:///C:/Users/1/Downloads/nvuzhpr>.
21. Бойко І.В. Право на свободу об'єднання: сутність, зміст і форми реалізації / І.В. Бойко // Журнал східноєвропейського права. – 2015. – №13. – С. 48–53. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://easternlaw.com.ua/wp>.
22. Гаєва Н.П. Право на свободу об'єднання як суб'єктивне право / Н.П. Гаєва // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 4. – С. 123–124. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/j-pdf>.

